

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԴԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

«Դիվան հայ վիմագրության» հերթական Ե պրակը, որը լույս է ընծայել Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչությունը, արժեքավոր նյութեր է պարունակում հայ և հարևան ժողովուրդների Թ—ԺԸ դարերի պատմության, հասարակական ու տնտեսական կյանքի, տեղագրության ու մշակույթի վերաբերյալ: Այն ընդգրկում է պատմական Արցախի՝ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի և նրա հարևան Լաչինի և Քյալբաջարի շրջանների ու Քուտի աջափնյա՝ Խանլարի, Դաշքյասանի, Շամքորի ու Գետաբակի լեռնային շրջանների ճարտարապետական հուշարձանների վիմագրությունները, որոնք ուսումնասիրվել են հայ և արդիբեջանական գիտնականներից կազմված արձանագրագիտական հատուկ գիտաբանական կոմիտե:

Ժողովածուում պետեղված են ավելի քան 100 բնակավայրերի ճարտարապետական հուշարձանների 1071 մեծ ու փոքր արձանագրություններ, ինչպես նաև տեղեկություններ այդ բնակավայրերի անցյալի հուշարձանների կառուցման, դրանց հետագա ճակատագրի, ներկա վիճակի մասին: Ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ Արցախի տարածքի հուշարձանների ժամանակագրական և ոճական թառանձնահատկությունները նույն են, ինչ Հայաստանի այլ վայրերում եղածները: Հուշարձանների մեծ մասն այստեղ շինված է եղել ճեղքված քարերի բեկորներից, որոնք նվազեցրել են արձանագրությունների փոքրագույն հնարավորությունը: Այդ երևույթը բացասաբար է ազդել հուշարձանների երկարակեցության, առավել ևս ավերումից հետո դրանց բեկորների պահպանման վրա:

«Դիվանի» հեղինակային կոլեկտիվը (խմբագիր՝ ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Բ. Առաքելյան, կազմող՝ Ս. Բարխուդարյան) վերծանել, գծագրել, լուսանկարել, անհրաժեշտության դեպքում նաև էստամպահանել է եղած բոլոր արձանագրությունները: Գրքում պետեղված են նաև մի շարք ճարտարապետական կոթողների և արձանագրությունների լուսանկարները: «Դիվանը» արժեքավոր նյութեր է պարունակում պատմաբանների, վիմագետների և հնագետների համար:

ԳՐԱՎՈՐ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

«Հայսմավորք» ժողովածուներն իբրև միջնադարյան գրավոր մշակույթի մի առանձին տեսակ դեռևս չեն արժանացել համակողմանի և խոր ուսումնասիրության: Այս առումով բանասիրական գիտությունների դոկտոր Մայիս Ավդալբեգյանի աշխատությունը առաջին և լուրջ քայլն է մեկնում: Հեղինակի նպատակն է տալ «Հայսմավորք» ժողովածուների առաջացման ու ձևավորման ընթացքը, ուսումնասիրել նրա խմբագրությունների պրոբլեմը և բացահայտել նրանցում ամփոփված նյութերի ինչպես պատմական արժեքը, այնպես էլ գեղարվեստական առանձնահատկությունները:

Աշխատության առաջին մասում Մ. Ավդալբեգյանը ցույց է տալիս, թե ինչպես է «Տոնամակ», «Ճաջոց» ժողովածուների հիմքի վրա աստիճանաբար ձևավորվել «Հայսմավորքը»:

Հեղինակը կարողացել է պարզաբանել և վեր հանել չորս խմբագրություններից յուրաքանչյուրի յուրահատուկ կողմերը: Հենց միայն այս հատկանիշների հետապոտությունը հսկայական նշանակություն է ներկայացնում

բազմաթիվ ձեռագրերով հանդիպող այդ ժողովածուների խմբագրական պատկանելությունը պանապանելու առումով: Աշխատության երրորդ գլխում հեղինակը հետաքրքիր վերլուծություններով ցույց է տալիս «Հայաստանի ժողովածուների» գեղարվեստական, արժանիքները:

Գիրքը գրված է բանասիրական և գրականագիտական հմտությունների որոշակի մակարդակով, ճիշտ մեթոդաբանությամբ:

ՏԱԵՐ-ԶՈՐԱԳԵՏԻ ՊԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բագրատունյաց ժամանակաշրջանի պատմությունը համակողմանի ուսումնասիրելու համար կարիք ու անհրաժեշտություն է պահանջում հատուկ քննության առարկա դարձնել նաև այդ թագավորության սահմանների մեջ մղտնոդ առանձին երկրամասերը: Եվ ահա այսօր Տարոնի, Սյունիքի, Վասպուրականի, Խաչենի պատմության հարցերին նվիրված աշխատությունների կողքին մենք տեսնում ենք Ռ. Մաթևոսյանի Տաշիր-Չորագետի պատմության հարցերին նվիրված փոքրածավալ, բայց գիտական պատշաճ մակարդակով գրված ուսումնասիրությունը:

Վերջին տասնամյակներում Տաշիր-Չորագետի պատմության հարցերին սովորական պատմաբանները (Հ. Մանանդյան, Հ. Հարությունյան, Ս. Երեմյան, Ս. Պողոսյան, Լ. Բաբայան և այլք) անդրադարձել են միայն Հայաստանի պատմության տվյալ ժամանակաշրջանին վերաբերող ընդհանրացնող մեկնաբանություններում ու խոսել հեղինակին հետաքրքրող առանձին առանցքային հարցերի շուրջը: Ռ. Մաթևոսյանը քննաբար օգտագործել է նաև հիշյալ հեղինակների արած մասնակի դիտողությունները:

Ռ. Մաթևոսյանի մեկնադրությունը արժեքավորվում է և նրանով, որ ի տարբերություն իր նախորդների, հեղինակը ձեռքի տակ է ունեցել վերջին ժամանակներս գիտական շրջանառության մեջ մտած բոլորովին նոր, մասնավորապես վիմագրական և այլ նյութեր, և որ ավելի կարևոր է՝ մանրակրկին ուսումնասիրության առարկա է դարձրել երկրամասում տիրող հասարակական-տնտեսական հարաբերությունները: Բացի այդ, հեղինակը շոշափել է պատմա-աշխարհագրական բնութի մի շարք գիտական ճշտումներ:

Ռ. Մաթևոսյանի «Տաշիր-Չորագետը 10—12-րդ դ. սկզբին» աշխատության մեջ առաջ քաշված բազմաթիվ գիտական հարցադրումները գտել են իրենց համապատասխան լուծումները, որոնք, անտարակույս, որոշակի ներդրումներ են Բագրատունյաց Հայաստա-

նի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում:

ՎԱՐՊԵՏԱՅ ՎԱՐՊԵՏՆԵՐ

Հայ ճարտարապետական միտքը միջնադարում ստեղծել է ճարտարապետական արվեստի համաշխարհային ոչ քիչ գլուխգործոցներ (Երեբուն, Հոփսիմե, Չվարթնոց, Աղթամար, Անիի Մայր տաճար և այլն), սակայն խիստ սակավ դեպքերում է, որ պատմությունը պահպանել է նրանց կերտողների անունները: Այս տեսակետից բացառություն են կազմում 10—14 դդ. թագավորական կամ հզոր իշխանական առանձին տների մեծագործ մի քանի ճարտարապետների անունները:

10-րդ դարում Վասպուրականում Գագիկ Արծրունի թագավորի օրոք շինարարական ծավալուն աշխատանքներ են ձեռնարկվում Ուտան և հատկապես Աղթամար քաղաքներում. այդ աշխատանքները իրականացվում էին Արծրունյաց տան գլխավոր ճարտարապետ Մանուելի անմիջական ղեկավարությամբ, որին պատմիչը անվանում է «իմաստուն և հանճարեղ մարդ»:

10-րդ դ. վերջերին, 11-րդ դ. սկզբներին կառուցողական մեծ աշխատանքներ են կատարվում Բագրատունյաց մայրաքաղաք Անիում (Մայր տաճար, Ս. Գրիգոր «Գագկաշեն» եկեղեցին և այլն) և շրջապատում (Արգինայի տաճար), որոնք իրականացնում է արքունիքի ճարտարապետ Տրդատը:

Հանճարեղ Տրդատին հանձնվեց նաև Կոստանդնուպոլսի 6-րդ դարում ստեղծված Այա-Սոֆիայի նշանավոր տաճարի գմբեթի կառուցումը, որն առ այսօր կանգուն է:

13-րդ դ. վերջերին, 14-րդ դ. սկզբներին Օրբելյան իշխանական տան նշանակալից շատ կառույցների հեղինակը հռչակավոր քանդակագործ, ճարտարապետ ու նկարիչ Մովսիկն էր, որի ճարտարապետական ստեղծագործությունների թվին են պատկանում այնպիսի կոթողներ, ինչպիսիք են Արփայի (Արենիի) եկեղեցին և Նորվանքի հանրահայտ երկհարկանի դամբարան-եկեղեցին:

Աշխատությունը նվիրված է հայ պատմական ճարտարապետության այդ երեք խոշորագույն վարպետների գործունեությանը:

Ստ. Մնացականյանը հանրամատչելի ձևով, սակայն գիտական պատշաճ մակարդակով, քննության է ենթարկում նրանց յուրաքանչյուրի ստեղծագործությունները, ցույց տալիս նրանց նշանակությունը հայ դասական ճարտարապետության մեջ: